

A bűnös szegények helyzete a századfordulós Magyarországon

A jeles korai bölcselek sokszor úgy találtak rá a később tudományosan igazolt nagy igazságokra, hogy nem vesztek el a bizonyítás útvesztőiben. *Morus* Tamás egyik tétele például olyan egyszerűen megfogalmazott törvényszerűség, amely bármely társadalomban érvényes lehetne. A gazdasági viszonyok és a jó erkölcsök kapcsolatáról ezt írta az angol teológus 1516-ban: "Ha az állam a társadalmi rend veszedelmes elemeiből hasznos, tisztességes polgárokat akar nevelni, elsősorban is azokat a gazdasági viszonyokat kell megszüntetnie, amelyeknek az egyének az áldozatai."¹

A mai értelemben vett tudományos kutatások nélkül, a fejlett világ eseményeit követő humán műveltségre és a reformkori eszmékre támaszkodva a magyar bölcselek és politikusok az 1830-40-es években a *Morus*éhoz hasonló következtetésre jutottak. Olyan társadalompolitikai intézkedéseket javasoltak, amelyek messze meghaladták saját koruk lehetőségeit, és pótolták a hazai társadalomtudományok viszonylagos lemaradását is. Műveiket lapozva sokszor úgy érzem, nekünk, huszadik századi kutatóknak már alig maradt felfedezni valónk.

Az idő tájt, amikor *Böölöni Farkas* Sándor az Egyesült Államokat járta, és elragadtatással fogalmazta feljegyzéseit az ottani fegyintézetekben meghonosított erkölcsnevelő eljárásokról,² *Deák* Ferenc 26 éves ügyvéd Zalaegerszezen egy rablóbanda tárgyalásán tartott védőbeszédében többek között a következőket mondta: "Mert azon jobb nevelésű kimivelt ember, ki embertársát orozva meggyilkolja, csakugyan méltóbb a halálra, mint a barmok között, minden oktatás nélkül, durván felnőtt, vad indulatú pásztorlegény, ki korosabb társai

---

¹ *Morus* T.: Az államszervezet legjobb formáiról és az Utópia nevű új szigetről. 1516. Idézi *Irk* Albert: Kriminológia. Budapest, 1912. 183. p.

² Miközben *Böölöni Farkas* hívéül szegődött az amerikai büntetéségrehajtási rendszernek, saját börtönviszonyainkról így írt: "Nálunk a fogházak a megromlott erkölcsök szemétházai, hová egy időre kihányatik a társasági életet megvesztegető rohadt rész, hogy ezen házban mint a gonoszság iskolájában henye élet unalmai között egymást tanítva még rendszeresebben betanulhassék a gonoszság a statusz költségén, hol a fogoly a botozások közt megutálva a bosszúálló törvényeket és az ötlet megalázott, s kebeléből kirekesztett emberiséget, új elkeseredéssel tér meg az életbe, visszabosszulni az ötlet üldözőket." (Utazása Észak-Amerikában 1831-1832. Bukarest, 1966. 150. p.)

által elcsábítva rablásnak indul és rablás közben a maga vagyonát ellenállással védelmező utast agyon sújtja.³

Néhány évvel később Eötvös József a szükségből fakadó bűnt a büntetési reformeszmé szemszögéből vizsgálta: "Minden gonoszítottnek kútfeje — írta — a szükség, a munkátlanság, s bizonyos hibás meggyőződés, mely a gonosztevő vétékét nem annyira undoknak, mint következtetései végett kívánatosnak festi. Már kérdem, tömlöceink a véték okait gyengítik-e, vagy nem erősítik inkább? A kiszabadult rab nem vetődik-e vissza a társaság körébe, mint koldus, anélkül, hogy élelemről csak az első napokban is gondoskodva volna, a legnagyobb, legkínosabb szükség között, kiteve ezer csábításnak, melyek őt, ha ellent nem áll, ugyanoda vezetik, honnan alig szabadult?" Eötvös nemcsak a korabeli büntetési állapotokat bírálta, nemcsak a kínzáson alapuló büntetések értelmetlenségét és tarthatatlanságát mondta ki, hanem felhívta a figyelmet arra is, hogy maguk a büntető intézetek játszanak komoly szerepet a bűnözés reprodukciójában. "Mert vajon a rab nem marad-e polgára azon hazának, melynek törvényei őt sújtják, de csak amennyire vétkezett, midőn azokat megszegé, egyébként az ő, valamint mindenki védelmére létezvén, s nem tartozunk-e törvényeink védelmét fenntartani még annak is, ki azokat megbántá."⁴ Eötvös a reformkor küszöbén, a hűbéri társadalom béklyóiban vergődő Magyarországon lényegében a törvény előtti egyenlőséget, annak garanciáit és a tettarányos felelősség forradalminak számító elvét fogalmazta meg. Felismerte, hogy a törvényeknek, a büntetésnek a társadalom erkölcsi állapotára is tekintettel kell lennie. Mindezek mellett a korabeli értékválságos helyzetről is képet rajzolt: "Nálunk — írta —, hol a kézi munka olyan keresett, hogy éptagú élelem nélkül csak önakaratóból maradhat, a legtöbb birtok elleni bántásoknak oka nem a szegénység, hanem az úgynevezett betyárság, a tolvaj a legtöbb előtt nem az, ki alávaló módon más birtokához nyúl, ő sokaknak bátor férfiú, ki az egész világ üldözéseit ügyessége által kikerüli, vagy azoknak ellent áll, mintegy regényes nimbusz veszi körül személyét, s ha csakugyan szánás és részvétel nem követi őt tömlöcébe, legalább bizonyára nem azon gyűlölés, nem azon megvetés, melyekkel más nemzetek a tolvaj iránt viseltetnek." Ezért — folytatja — "nálunk első kötelessége büntető törvényeinknek a gonosztevő depopularizálása. ... Jól tudom, hogy erre a leghathatósabb, talán az egyetlen mód a nevelés, de meg vagyok győződve egyszersmind arról is, hogy a büntetés módja, ha nem oly hatalmas, legalább bizonyára nem haszontalan eszközzé válhat."⁵

Eötvös a fogházjavításról szóló tanulmányában átfogóan elemezte *Bentham* és *Howard* börtön-filozófiáját és a saját korában a leghaladóbbnak tekintett Egyesült Államok-beli büntetési rendszert, majd állást foglalt amellett, hogy a fizikai büntetések helyét Magyarországon is fel kell váltania a

---

³ *Dedk* Ferenc munkáiból. A halálbüntetés ellen. Sajtó alá rendezte: Wlassics Gy. Budapest, 1906. 81. p.

⁴ Eötvös J.: Vélemény a fogházjavítás ügyében. Pest, 1838. 9. és 13. p.

⁵ Eötvös J.: i.m. 32-33. p.

szabadságvesztésnek, amelyben az emberformálás legfontosabb eszköze a folyamatos és bérezett munkáltatás. A büntetésvégrehajtás belső feltételeinek megteremtésénél azonban mértéktartásra intett: "... hogy a rabok tartása jobb ne legyen annál, melyet a legszegényebb napszámos munkájával megkereshet".⁶

Balla Károly — Pest megyei kapitány, több megyének táblabírája, s a Magyar Tudós Társaság levelező tagja — nem tartozott a kor legtöbbet idézett gondolkodói közé, felismerései, javaslatai azonban messze megelőzték az akkori Közép-Európában uralkodó eszméket. 1841-ben írott munkájában több mint fél évszázaddal a tényleges törvény megszületése előtt megfogalmazott egy csavargásról szóló jogszabály-tervezetet. "Minden polgár — írta — tartozik szükséges élelemről kitelhető erejéhez képest törvényes módon gondoskodni, különben a társulatot folytonosan fenyegetné törvénszegéssel, minthogy a szükség törvényt ront. Ennélfogva minden polgár megsérti a társulatot, ki elhenyéli az időt, a társulatnak pedig nem joga, hanem kötelessége támad, hogy az ily fenyegetésektől hasznos tagjait megóvja és biztosítsa; mi csak úgy történhetik, ha azokat munkára szorítja, kik hereként akarnak a társulat szerzeményéből élösködni." Ezért szerinte minden megyének kötelessége lenne közbéres néven összeírni henyélőit, akik elhelyezésére dologházakat kellene felállítani. A közbéresek napközben közmunkákat végeznének és éjszakára kerülnének a dologházakba. Munkájukért fizetség járna, amelyet szabadulásuk után kaphatnának kézhez. Akkor lennének szabadon bocsáthatók, ha szorgalmukkal ezt kiérdemelték és "rendőri felvigyázás" mellett önálló munkavállalásra alkalmasnak látszanak.⁷

Balla csavargásról szóló jogszabály-tervezete tulajdonképpen bűnmegelőzési intézkedésként is felfogható. Bebizonyította ugyanis, hogy a korabeli bűnözők többsége szükségből lett tolvaj. Kimutatta, hogy a termés minősége befolyásolja az elítéltek számának alakulását, mivel rossz termés esetén a tolvajok száma meghatványozódott. Ha annak a tömegnek, amely a tömlöcöket tölti meg tolvajlásért, munkakényszert biztosítana a társadalom, akkor Balla véleménye szerint hatékonyan védekezne a vagyon elleni bűnözés ellen.⁸

---

⁶ *Eötvös J.*: i.m. 35. p. Óvatos mértéktartásának magyarázata egyébként ugyanebben a műben található. Okfejtése máig érvényes tanulságokat tartalma: "Van egy neme az embernek, minden újításnál a legveszedelmesebb, mely jó és rossz helyett csak *divatost* ösmerve, mihelyst valami új gondolat feltámad, azt határtalan túlságoskodások által nevetségessé teszi. Miként Voltaire istentagadókká, Rousseau embergyűlölökké tévé a szegényeket, úgy Howard munkája után egyszerre mérhetetlen emberszerete hatá meg szíveiket, s a tömlőcjavítás lón a jelszó, amellyel egyszerre mind a középszerűségek a térre szálltak, hogy maguknak kis hírecskét szerezzenek, ... úgy annyira, hogy ha ez érzelmők kívánatainak a kormányok hódolnak, bizonyára olyanná vált volna rövid idő után a rabok sorsa, mely a szabadmunkás előtt kíváncsúnak látszik. ... A tömlöc büntetés maradjon, de ne váljék soha kínzássá, melynek nagysága nem a rab gonoszágától, hanem őrzője embertelenségétől függ." (18-19. p.)

⁷ *Balla K.*: Vélemény a büntetésmód javítása iránt. Pest, 1841. 70-74. p.

⁸ *Balla K.*: i.m. 165. p.

Mai terminológiával élve Balla kidolgozta a bűnözés megelőzésének hosszú távú társadalmi programját is. Véleménye szerint ugyanis a társadalom kötelessége az alapvető emberi szükségletek kielégítése.⁹ A korabeli szegénység okát Balla abban jelölte meg, hogy a lakosság túlnyomó többsége mezőgazdaságból él, következésképpen az év nagyobbik részében nem dolgozik. Így nemcsak megélhetése okoz gondot, hanem elveszíti értékét és gyakorlatát a rendszeres erőfifjftést jelentő munkához is. Balla azt javasolta, hogy oktassák ingyenesen kézműipari tevékenységre a köznépet, mégpedig úgy, hogy lehetőleg mindenkinek több mestersége legyen, ezek közül ugyanis valamelyik mindig megélhetést nyújthatna. Véleménye szerint a börtönbeli nevelés alapja is az arányosan megfizetett munka lenne; a munkával szerzett tőke hozzájárulna az újabb bűncselekmény elkerüléséhez. A munkáltatás eredményeként kialakult jó tulajdonságokat aztán vallási neveléssel lehetne megerősíteni.¹⁰

Ha meggondoljuk, hogy Balla javaslatai az igen haladónak minősített 1843-as büntető törvénytervezet elkészítése előtt két évvel láttak napvilágot, akkor különösen szembetűnő azok jogdogmatikai korszerűsége és szociális érzékenysége. A megélhetés általános gondjai a korabeli politikusok és tudósok számára egyértelművé tették a nyomor és a bűnözés összefonódását. A 15 ezer tömlöcben tartott rab kilátástalan helyzete, a fegyintézetek embertelen körülményei olyan kihívó társadalmi problémát jelentettek, hogy bizonyos büntetőpolitikai követelések az általános társadalmi reformok szintjére emelkedtek, illetve azok részesévé váltak.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc, majd az azt követő történelmi periódus nem kedvezett a szegénykérdés megoldásának, hiszen a nemzeti függetlenség ügye minden más társadalmi problémát megelőzött. A feudáli kötöttségek jogi feloldásának társadalmi programjában is csak mögöttesen jelent meg a nagy tömegek nyomorúságának gondja.

A szegénység társadalmi problémaként az 1867-es kiegyezést követő nagy gazdasági fejlődés nyomán merült fel újra. E probléma bővebb elemzése előtt vessünk egy pillantást a korabeli társadalmi átalakulás méreteire és jellemzőire. *Hanák* Péter adatai szerint "1868 és 1910 között a lakosság háromnegyedéről kétharmad alá (64%) csökkent a mezőgazdaságból élők aránya, míg az ipari-kereskedelmi népességé egytizedről közel egynegyedre (23,3%) növekedett. A közalkalmazottak és szabadfoglalkozású értelmiségiek aránya 3,3%-ot, a házi cselédek és alkalmi munkások 6%-ot tettek ki. "Végül is — írja — kitűnik, hogy a nagybirtokosok és nagytőkések szám szerint elenyésző felső rétege alatt nagytömegű parasztság, viszonylag kis létszámú polgári középrétegek, még vékonyabb értelmiség, alattuk pedig 9 millió proletár — ezen belül a városi munkásságot háromszorosan meghaladó agrárproletariátus — helyezkedett el."¹¹ A társadalmi átalakulás eredményeként rövid idő alatt

---

⁹ *Balla K.*: i.m. 121. p.

¹⁰ *Balla K.*: i.m. 127-130. p.

¹¹ *Hanák P.*: Magyarország a Monarchiában. Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. Tanulmányok. Budapest, 1973. 350-352. p.

nagymértékben növekedett a városi lakosság létszáma. Az általános és kötelező népoktatás bevezetésével az 1870. évi 69%-ról, 1913-ra 33%-ra csökkent az analfabéták aránya. Ezek után felmerül a kérdés, hogy a Hanák által 9 millióban megjelölt proletár milyen fajta szegénységet jelentett.

Ferge Zsuzsa számításai szerint — amelyek mindenekelőtt *Keleti Károly* adataira támaszkodnak — a kiegyezés körüli időszakban a keresők kétharmada tekinthető szegénynek, míg az 1910-es években 50-52%-a, Ferge a korszak tanulmányozása során a szegények arányának jelentős mértékű csökkenését több okra vezeti vissza. Mindenekelőtt a munkásmozgalom korai kialakulására, amelynek következtében a nem mezőgazdasági munkásság bizonyos szociális védeltséget élvezett. Más országokban, így például Angliában a munkásmozgalmi tevékenység a kapitalizmust mintegy száz éves késéssel követte, míg nálunk a jócskán megkésett kapitalista fejlődés kísérőjelensége volt. Ez többek között annak tulajdonítható, hogy a gyáripari szakmunkások jelentős hányada szervezett munkásként idegen — cseh, német — területről vándorolt be. Emellett jelentősen csökkentette a nyomorgók hazai arányát az a közel másfél millió szegényparaszt, aki a nélkülözés elől Amerikában menekült.¹²

Mindebből az következik, hogy *egy arányaiban csökkenő, de méretett tekintve igen jelentős tömeget érintő szegénység jellemezte a századforduló magyar társadalmát*. Az érdekes az, hogy e számarányát tekintve csökkenő szegénység körül alakult ki egy eddig soha nem tapasztalt tudományos és politikai érdeklődés. A jelenség magyarázatát a kortársak közül talán legátfogóbban *Földes Béla* próbálta megadni. Szerinte a gazdagodással az abszolút szegénység megszűnt, és előtérbe került a viszonylagos szegénység, amely a gazdagság egyenlőtlen megoszlásának következménye. Ez sokkal látványosabb ellentéteket szül, mint korábban. "Az emberek egyenlőségének tana nem zavarta azelőtt a kedélyeket, ma e tant úgy magyarázzák, hogy mindenkinek egyenlő joga van az élet által nyújtott élvezetekhez. Látjuk ebből, hogy a szegénység minősége megváltozott, és habár a legszegényebb ember is több élvezetben, előnyben részesülhet, mint régebben volt." A szegénység helyzete ugyanakkor szerinte bizonyos vonatkozásokban rosszabbodott, munkájuk nehezebb lett, családi életük kietlenebb, kilátásaik a jövőre nézve vigasztalanabbak.¹³

Az ellentmondásos társadalmi fejlődés során kialakult új típusú szegénység részletes jellemzése is a korabeli társadalomtudósoknak köszönhető. Megjelenítették például a városi fejlődés árnyékában kialakult nyomort. A városiasodás tanulmányozása során regisztráltuk ugyan, hogy itt lényegesen nagyobb az írni-olvasni tudók aránya, szervezettebb az élet, de jól látták, hogy itt él a legtöbb foglalkozás nélküli, alamizsnából élő szegény. Míg a foglalkozás nélküliek országos aránya az 1881-es népszámlálási adatok szerint

¹² *Ferge Zs.*: A szegénység társadalmi kezelése. Magyarország 1867-1980. Kézirat, 1984.

¹³ *Földes B.*: A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai. Negyedik, átdolgozott kiadás. Budapest, 1907. 517-520. p.

21,26% volt, addig a 14 éves felüli városlakók körében 29%. Ekkor egyébként az ország lakosságának 15,6%-a élt városokban.¹⁴

A vizsgálatokat végzők egyetértettek abban, hogy bármilyen tömeges társadalmi felemelkedés előfeltétele a népesség iskolai végzettségének növelése. *Kunfi* adatai szerint a népoktatási törvény bevezetése után negyven évvel 1,2 millió iskolaköteles, de iskolába nem járó gyermek terhelt a "magyar kultúra főkönyvét".¹⁵

Felismerték azt is, hogy a tömeges szegénység veszélyesnek bizonyulhat a társadalomra. Erre elsőként ugyancsak *Földes Béla* figyelmeztetett: "A szegénység fizikai romlást idéz elő, satnya nemzedékeket, betegségeket, nagy halálozást; a szegénység erkölcsi romlást idéz elő, egyik fő oka a bűnnek, a prostitúciónak; a szegénység szellemi romlást, társadalmi süllyedést, sőt még politikai bajokat is okoz. A szegénység következményei nemcsak egyéni, hanem társadalmiak is" – vonta le a következtetést, majd azt is megállapította, hogy kevesebb bajt okoz az a szegénység, amely a fejletlen társadalmi és természeti viszonyok következménye, mint az, amely a magas kultúra és a gazdagság mellett, annak kísérőjelenségeként jött létre.¹⁶

Ami a társadalom morális állapotát illeti, *Földes Béla* vészjelzéseinek minden reális alapja megvolt. Igen nagy ütemben bomlottak a tradicionális kisközösségek, nőtt az alkoholizmus, az öngyilkosság és az elmebetegség, mindez főleg városi körülmények között.¹⁷ A bűnözés növekedése szintén a fejlődés negatív kísérőjelenségei közé tartozott. Az emelkedés pontos mértékéről azonban nehéz képet alkotni, hiszen a hivatalos statisztikai adatszolgáltatás csak 1872-ben indult meg. Nehéz a későbbi időszak mérlegének elkészítése is, hiszen az adatszolgáltatás kezdeti hiányosságai miatt az adatok évről-évre eltérő rendszerben jelentek meg. Hiteles bizonyítékok vannak azonban arra, hogy a bűnözés más deviáns viselkedési formákkal együtt növekedett és ez felkészületlenül érte a társadalmat. *Tóth Lőrinc* bírő például arról számolt be, hogy a fegyintézetek 1886-ban oly mértékben váltak túlszűfolttá, hogy 2222 fegyencet nem tudtak fegyházban elhelyezni, ezért büntetésüket fogházban fogyanatosították.¹⁸

A bűnözés emelkedése mindenekelőtt az új típusú szegénységgel függött össze és a vagyon elleni bűncselekmények szaporodásában nyilvánult meg. Az elemzések szerint a vagyon elleni bűncselekmények jelentős többsége az alapvető emberi szükségletek kielégítésére irányult. *Tóth Lőrinc* megjelent felmérése szerint például a vagyon elleni bűncselekmények miatt szabadságvesztésre ítélt fegyencnek 90%-a teljesen vagyontalan volt, többségük

---

¹⁴ *Földes B.*: Városaink és a városi lakosság életviszonyai az utolsó népszámlálás alapján. Budapest, 1883. 28-34. p.

¹⁵ *Kunfi Zs.*: Az iskola Magyarországon. A szociológia első magyar műhelye. II. kötet, 55. p.

¹⁶ *Földes B.*: A társadalmi gazdaságtan... 516. p.

¹⁷ Lásd különösen *Irk A.*: Kriminálétológia. Budapest, 1912. 280-285. p.

¹⁸ *Tóth L.*: A visszaesés okairól és óvszereiről. Budapest, 1889. 48-49. p.

foglalkozás nélküli vagy napszámos, cseléd.¹⁹ Földes Béla is a nélkülözés és a nyomor következtében kialakult szükséghelyzeteknek tulajdonította a vagyon elleni támadások szaporodását. Számadatokkal bizonyította, hogy az ország legkevésbé sűrűn lakott területén, a keleti országrészben a legnagyobb az elítélések aránya. Ott terjedt tehát a bűnözés, ahol a lakosság a legszegényebb, a természeti viszonyok rosszak és a megélhetés nehezen biztosítható. Az ország sűrűn lakott, kedvezőbb adottságú nyugati részén az elítélések aránya az előbbinél 30%-kal kisebb volt. Hangsúlyozta, hogy azokban az években, amikor az anyagi gondok halmozódnak, nemcsak a vagyon elleni bűnözés növekszik, hanem ugyanilyen ütemű emelkedés figyelhető meg az öngyilkosságok alakulásában is. Az élet elleni, az erőszakos bűncselekmények viszont az életszínvonal növekedése következtében szaporodtak, mégpedig a legprimitívebb néprétegek körében az alkoholfogyasztás emelkedésével egyenes arányban. Földes Béla szerint az anyagi gondok különösen akkor okoznak bűncselekményeket, amikor a régi szokások megínognak. "Korunk átmeneti stádiumot képez — írta —, és kétségtelen, hogy az új eszmék, új irányzatok által okozott surlódásoknak nagy részük van a bűnözés alakulásában."²⁰

Földes a közeli jövőben megvalósítandó konkrét megoldást a szegénység csökkentésében látta. Ennek általa megfogalmazott elvei közül a legfontosabb az, hogy a szegénységen belül differenciálni kell az előidézésében szerepet játszó okok és az előfordulási formák szerint. Segélyezéssel a szegénység okaira kell hatni, ezért a segély mellett munkát kell biztosítani. Minden segély csak átmeneti megoldás lehet, hiszen a felnőtt állampolgárnak alanyi joga van a munkához, mégpedig olyanhoz, amely rendszeres és biztos megélhetésül szolgál.²¹

Földes sürgető feladatnak tartotta a nyomor intézményesített csökkentését, míg fiatalabb kortársai — legalábbis egy ideig — bíztak bizonyos pozitív társadalmi automatizmusok működésében. Vámbéry Rusztem 1899-ben megjelent munkájából például még az optimizmus árad. "Csakhogy minden civilizációnak két stádiuma van — írta —, az első, melyben a találmányok, az újítások, a gazdasági jólétre vezető egyéni és kollektív mozgalmak sokasága vegyes összevisszaságban árasztja el a világot, a második, melyben ez az ár elapad, s az általa felszínre hozott elemek összehangzóan szervezkednek. Az első stádiumra anyagi gazdasága és összhangnélkülisége jellemző, ebben élünk mi, a második a kulturális elemek koherenciája által tűnik ki, s ennek példája az ókori közösség a római köztársaság, melynek egyszerű elemei könnyen egybeolvadtak. Ha tehát az első stádiumban kétségtelen is a kriminalitás emelkedése, úgy a másodikban a vallás, tudomány, munka és közhatalom összhanga valóságos koalíció a büntető cselekmények ellen, mint azt Tarde kimutatja."²²

¹⁹ Tóth L.: i.m. 11-12. p.

²⁰ Földes B.: A bűnügy statisztikája. 102-110. p., 41-42. és 154. p.

²¹ Földes B.: A társadalmi gazdaságtan... 523-525. p.

²² Vámbéry R.: Criminológia. Magyar Jogi Lexikon. II. kötet. Budapest, 1899. 714. p.

Később Vámbéry eltávolodott ettől a társadalmi képtől és Liszt komplexebb társadalomszemléletéhez közeledett.²³ 1913-ban megjelent tankönyvéből például kiderül, hogy Vámbéry a Liszt által felállított többtényezős okági rendszerből a társadalmi, gazdasági tényezőket tartotta fontosabbnak. Erős vonzódást mutatott az ún. szocialista kriminológusokhoz. "Ha a szocialista világfelfogás hívei között akadnak is – állapította meg –, akik azt hirdetik, hogy a ma uralkodó individualista társadalmi szervezetnek és a kapitalista rendnek része van a bűntettek termelésében, ez nyilván nemcsak szocialista igazság. Aki a gazdasági tényező és a bűntett okozati kapcsolatát elismeri, nem zárkozhatik el attól sem, hogy a gazdasági tényező szerkezetében, a tőke és a munka helytelen viszonyában kutassa ennek az okozatosságnak a mozgató erejét. Ha másrészt egyes szakemberek szerint a kollektívizmus büntetmentes paradicsomi állapotot teremtené, úgy ez csak azt bizonyítja, hogy erősebb bennünk a politikai hit, mint a tudományos gondolkodás."²⁴

Vámbéry büntetésfilozófiai felfogása legalább olyan komplex volt, mint a bűnözés okairól vallott nézetei. Jogásként mindenekelőtt a garanciális szempontokat tartotta szem előtt és bár nyitott volt az új társadalomtudományos ismeretekre, azoknak a büntetőpolitikai alkalmazásával kapcsolatban óvatosságra intett. A büntetőjogi büntetés érvényesítésével szemben két követelményt állított: "1. a büntetés a büntetettnek a szükségesnél nagyobb kárt ne okozzon, 2. a büntetés alkalmazásának módja a polgárok jogvédelmi érdekében megfelelően. ... Sajnos – írta – az a két korlát a büntetőjogban még nem érvényesül teljesen, mert a büntetés, a bűntett és nem a tettes egyéni sajátosságaihoz alkalmazkodik, részint azon innen marad. Ma az állam a büntetést az átlagemberre, a bonus pater familias mintájára alkotott malus pater familiasra szabja. Ezen felül pedig nem is differenciálja a büntetést a hatás szerint, amelyet vele el kíván érni. Úgy jár el, mint annak az angol hadihajónak a kaptiánya, aki orvos hiányában a hajópatika összes orvosságát összeöntötte és abból adott a betegnek abban a tudatban, hogy a betegség gyógyítására alkalmas szer is benne van a keverékben." Vámbéry azt vallotta, hogy egyedül a célszerűség nem lehet a jogosság alapja, a büntetés mégis akkor válhat igazságossá, ha célszerű. "Célszerű pedig akkor, ha szükséges és elégséges, vagyis ha a társadalmi védelem legnagyobb fokát a végrehajtás által okozott egyéni szenvedés legkisebb fokával kapcsolja egybe."²⁵ A célszerű büntetés követelményeinek megfelelően tehát a bíróságnak nagyobb figyelmet kell szentelnie a bűnelkövető személyiségére, a tett személyes és környezeti motívumaira, de a felelősségnek továbbra is a társadalomra veszélyes tett súlyához és a bűnösséghez kell igazodnia. "Hogy a büntetőjog az eredményhez és a bűnösséghez arányos büntetésben találja meg az igazságosságot, az nem

---

²³ Vámbéry R.: Büntetőjog. Budapest, 1913.

²⁴ Vámbéry R.: Büntetőjog. 9. p.

²⁵ i.m. 39-40. p.

holmi idézőjelbe gúnyolt 'elméleti elv', hanem az egyéni szabadságnak nevezetes biztosítéka" - állapította meg.²⁶

Vámbery nálunk az elsők között ismerte fel, hogy a büntetőpolitika képtelen megbirkózni mindazokkal a szociális, gazdasági, társadalmi problémákkal, amelyek a bűnözés tömeges újratermelődésében részt vesznek, reprodukciós erőként hatnak. "Helyesen utal rá Binding – írta –, hogy a büntett megelőzését célzó társadalmi reformok között egy sincs, amely kizárólag ezt a célt szolgálná. A büntetőpolitika megjelölheti ugyan a saját nézőpontjait, amelyekből ily reformokat szükségesnek tart, de a jólét emelése, a lakásviszonyok javítása, a prostitúció kinövésai és az alkohol ellen irányuló küzdelem stb. bizonyára fontosabb és messzebblátó érdekeket is szolgál, mint aminő a büntettek megelőzése. A büntetőpolitikának és a szociálpolitikának ugyan karöltve, de egymástól függetlenül kell előmozdítania a közös célt; a társadalom zavartalan jólétének emelését."²⁷

Balogh Jenő – aki mindenekelőtt a gyermek- és fiatalkori bűnözés megelőzése érdekében tett eredményes erőfeszítéseivel vált híressé a magyar bűnügyi tudományokban – vizsgálatai során ismétlődően visszatért a gazdasági egyenlőtlenségek és a bűnözés viszonyának elemzéséhez. Egyik első munkája a Nyomor és bűnözés címet viselte. Ebbe a haladó polgári gondolkodóktól kezdve az ún. szocialistákig bemutatta két jelenség összefüggéseire vonatkozó elméletek fejlődését. Szerinte a szegénység és a bűnelkövetés okozati kapcsolatának feltárása összefonódott a bűnözés megelőzésének, illetve megelőzhetőségének felismerésével.

A statisztikai adatok szerint 1907-ben 17 állami gyermekmenhelyen és az azokhoz tartozó 352 gyermektelepen összesen 45 ezer elhagyottnak nyilvánított gyermeket neveltek. Ennek többszörösére tehető a veszélyeztetett gyermekek és fiatalok száma.²⁸ A fiatalkori bűnözés következtében kialakult helyzet sem nyújtott derűsebb képet. Büntett és vétség miatt (a becsületsértés kivételével) 12.108 12-18 éves fiataalt ítélték el jogerősen.²⁹

Ha számszerűleg nehéz is kimutatni jelentősebb eltérést a századforduló és napjaink fiatalkori kriminalitása között, a kiváltó okok terén igencsak különböző társadalmi viszonyok fedezhetők fel. Balogh mindenekelőtt a nyomasztó gazdasági helyzetet említette, amelyben a 12-18 éves fiatalkorúak nagyobb mértékben kényszerültek kereső munkát folytatni, mint az előző évszázad végén.³⁰ A fiatalok már 12-14 éves korukban gyárakban és ipartelepeken dolgoztak, ahol semmi sem védte őket az éjszakai munkától vagy a túlhajszolástól. "Ha azután az agyoncsigázott, rosszul táplált, kiéhezett gyermek lelmi- vagy élvezeti cikket lop – állapította meg Balogh – nem lehet tagadni, hogy a cselekmény oka nem egyéni gonoszság, hanem elhagyatottság, illetőleg a

²⁶ Vámbery R.: Megrögzött büntetettek. Jogtudományi Közlöny, 1927. 22. sz. 4. p.

²⁷ Vámbery R.: Büntetőjog. 63. p.

²⁸ Balogh J.: Adalékok a fiatalkori büntetettek pszichológiájához. Budapest, 1909. 5. p.

²⁹ Balogh J.: Adalékok... 4. p.

³⁰ Balogh J.: Gyermekvédelem és büntetőjog. Budapest, 1907. 86. p.

gazdasági helyzet, melybe a gyermek szüleinek hibájából és tehetetlensége folytán jutott.³¹ A nehéz gazdasági helyzet a nagyvárosban rossz lakásviszonyokkal párosult. "A túlszűfolt munkáslakásokban különböző családok kerülnek egy szobába, néha 4-6 család is. Ha ezek egyikének-másikának züllött gyermekei vannak, ezek a mindennapi pajtások példájukkal és csábításaikkal viszik a többi magukkal."³²

Balogh mindenekelőtt a büntetőjog reformját tűzte napirendre. Szerinte az 1878-ban kodifikált konzervatív megtorló jellegű büntetőjogi felelősség rendszeréről le kell választani a fiatalok bűnelkövetők felelősségrevonását és velük szemben – a rövid tartamú, de határozott idejű fogházbüntetések helyett – a hosszabb tartamú, de határozott idejű szabadságelvonást vagy javítóintézeti nevelést kell alkalmazni.³³ Balogh úgy vélte, hogy a fiatalok számára a büntetésnek elsősorban nevelő hatást kell gyakorolni az elkövetőre, ami azonban csak akkor valósul meg, ha huzamosabb ideig tart. A bűncselekményt elkövetett fiatalokkal – írta –, "aki sokszor inkább szerencsétlen, semmint bűnös, meg kell ismertetni a becsületes munkás életet, és meg kell acélozni akaraterejét arra, hogy önuralmat gyakorolva, saját elhatározásból, tisztességes munkával keresse boldogulását és jövőjét."³⁴ Álláspontját a hatályos Btk-t módosító 1908. évi V. törvény – az I. Büntetőnovella – magáévá tette.

A bűnelkövetővé válás és a bűnismétlés megelőzése érdekében Balogh felvetette a hivatásos pártfogó felügyelői hálózat kiépítését is. Ezt olyan felügyeleti módszernek tartotta, amely szabadság elvonás nélkül is képes megállítani a züllés útján elindult, de viszonylag biztonságos családi környezetben nevelkedő fiatalokat. Hasonlóan jó eszköznek tekintette a szabadságelvonást követő időszakban a pártfogó felügyeletet. Ennek során szerinte az intézkedéseknek a szabadulók támogatására, és így a bűnismétlés megelőzésére kell irányulniuk.

Az általa használt "preventív gyermekvédelem" fogalmába azonban nemcsak a pártfogói felügyelet intézménye tartozott volna, hanem a megelőzés büntetőjogon kívüli – főleg igazgatási – eszközeinek rendszere is. "Ha a bűncselekmény oka a család volt – jegyezte meg –, a méltatlan szülőktől el kell vonni a szülői hatalmat, viszont növelni kell a tisztességes szülők hatalmát a züllésnek induló gyermekkel szemben. Ellenőrizni kell az iskolai kötelezettség pontos teljesítését. Törekedni kell arra, hogy az iskola ne csak tanítson, hanem neveljen is. Minden alkalmas eszközzel küzdeni kell az alsóbb néposztályok nyomora, tudatlansága és erkölcstelensége ellen."³⁵ A szülői hatalomtól megfosztott családok veszélyeztetett, de még bűncselekményt el nem követő gyermekeit szerinte ugyanazokon a gyermekmenhelyeken kell elhelyezni, amelyeket az elhagyott gyermekek számára hoztak létre 1901-ben, és amelyeken

---

³¹ Balogh J.: *Fiatalkorúak és a büntetőjog*. Budapest, 1909. 86. p.

³² Balogh J.: *Fiatalkorúak...* 95. p.

³³ Balogh J.: *Gyermekevédelem...* 5-6. p.

³⁴ Balogh J.: *Gyermekevédelem...* 9. p.

³⁵ Balogh J.: *Gyermekevédelem...* 8. p.

1918-ban már 35 ezer kiskorú talált "otthonra". Javaslatai találkozott a kormányzat elképzeléseivel: 1907-ben egy belügyminiszeri rendelet lehetővé tette a szülői hatalomtól megfosztott és eddig környezetében erkölcsi romlásnak kitett vagy züllésnek indult gyermekek menhelyeken történő elhelyezését.³⁶ A menhelyeken azonban általában csak a beteg, gyenge fejlettségű, különös ápolást és orvosi gondozást igénylő gyermekeket tartották huzamosabb ideig, a többieket, a többséget kiadták "megbízható" gondviselőknek, elsősorban gazdáknak és iparosoknak.³⁷ Az ilyen intézkedés a legjobb szándék ellenére sem szolgálta a bűnözés megelőzését, mivel többnyire a gyermekek és a fiatalkorúak kizsákmányolásához vezetett.

Balogh kora sikeres büntetőpolitikusi közé tartozott, hiszen javaslatainak többségét a hivatalos politika rangjára emelték. A "preventív gyermekvédelemre" vonatkozó elképzeléseiből azonban csak azokat alkalmazta a kormányzat, amelyek a kor viszonyaiba zökkenőmentesen beépíthetőek voltak. Emiatt ezek jórészt diszfunkcionálisan működtek. Balogh azonban nem adta fel a harcot, központi, állami intézkedéseket sürgetett a szegénykérdés megoldására. "Nemcsak a magánjótékonyásra — jelentette ki —, hanem a közösségre és az államra is nagy feladatok várnak a meg nem érdemelt szegénység körül. Különösen áll ez, ha a családnak a kenyérkereső tagja beteg, vagy más okból keresőképtelen, valamint szélesebb néprétegekre is az elemi csapások, gazdasági válságok stb. idején. Ide tartozik a közjótékonyosság és a szegényügy szabályozása, a betegsegélyezés, a munkásbiztosítás stb."³⁸ Balogh a bűnmegelőzés hatékonyságának növelését itt már összekapcsolata az állami szociálpolitika kialakításával. Gondolatai, elképzelései ekkor már messze túllépték a fiatalkori bűnözés, sőt tágabb értelemben vett bűnözés megelőzésének problémakörét is: tervei a korszerű polgári államberendezkedés megteremtésére irányultak. Később, aktív igazságügyminiszter korában jól érzékelhette, hogy Magyarországon milyen kevés lehetősége van a legkorszerűbb eszmék megvalósítására, a fejlett országokhoz való felzárkózásra. Balogh azok közé a haladó jogászok közé tartozott, akik a századforduló idején az állam erkölcsi felelősségére és társadalom-védő szerepére hivatkozva követelték a társadalmi reformokat.³⁹

A szegénység, nyomor és a bűnözés kapcsolatának legösszetettebb bemutatása hazánkban *Irk* Albert nevéhez fűződik. Elődeihez hasonlóan ő is bemutatta az idevágó nyugati kutatások eredményeit. Elemzése a Vámbéry és a Balogh által alkotott képtől annyiban tér el, hogy hosszabban időzött a magukat szocialistáknak nevező kutatók tételeinél.⁴⁰ *Irk* mindenekelőtt azzal szerzett

³⁶ Balogh J.: Fiatalkorúak... 244. p.

³⁷ 1901. évi VIII. tc. az állami gyermekmenhelyekről, 2.§, 1901. évi XXI. tc. a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról, 2.§.

³⁸ Balogh J.: Fiatalkorúak... 181-185. p.

³⁹ Álláspontjukat jól tükrözi *Baumgarten* I.: Az alkohol, mint bűnszerző. Jogállam, 1908. VII. évf. Budapest, 1908. 637. p.

⁴⁰ *Irk* A.: Kriminológia, Budapest, 1912. 182-209. p.

érdemeket, hogy elődeihez képest jobban törekedett a magyar valóság bemutatására. Módszertani és szemléleti összefoglalásnak tekinthető a következő, 1912-ben írt megállapítása: "Kriminológiaiailag tehát fontos, hogy a kriminalitás mikénti alakulását — itt csak társadalmi környezetet véve figyelembe — nem kizárólag a tisztán naturális okok: jó termés, alacsony élelmiszerárak stb. szabályozzák, hanem a társadalom uralkodó osztálya által megteremtett külső rend (a termelés és fogyasztás szabályozása, a jövedelemmegoszlás módja stb.) is. Magas gazdasági fejlettség visszas társadalmi renddel a kriminalitás elleni harcban nem tud érvényre jutni."⁴¹ Irk véleménye szerint a gazdaság fejlettségi szintje a gazdasági helyzet szinte minden vonatkozásban befolyásolja a társadalom morális viszonyait. A gazdasági fellendülést "mint napot az árnyék" nyomon követi a közérkölcsök fejlődése, ha viszont a gazdaság stagnál, akkor az erkölcsök visszafejlődnek. A gazdaság akkor gerjeszt kriminalitást igazán, amikor tömegesen léteznek olyanok, akiknek fizikai léte veszélyben van, olyannyira, hogy náluk az önfenntartás ösztöne dominálóvá válik.⁴²

A bűnözés megoszlási térképét *Földes* után Irk is elkészítette és kimutatta, hogy 1908-ig 1881-hez képest alig történt változás. A bűnözés továbbra is a Tisza jobb partján és a Királyhágón túl volt a legelterjedtebb, ott, ahol a legkeményebbek voltak a természeti feltételek, alacsonyabb volt a népsűrűség és a legkevesebb volt az írni-olvasni tudók aránya.⁴³ A városi és vidéki bűnözés hasonló jellegzetességeket mutatott. A gyorsan fejlődő városokban dominált a vagyon elleni bűnözés, míg az erőszakos és az élet elleni bűncselekmények továbbra is a vidéki életmód negatív kísérőjelenségei maradtak. A városokban súlyosabb bűncselekményeket követtek el, és a hivatásos, szokásszerű bűnözők aránya itt lényegesen nagyobb volt. "A város önmagában, mint olyan — állította Irk — a kriminalitásnak nem oka. A város mint a faluval szemben a differenciáltabb élet tartálya, az összes életjelenséget exageráltabb alakban hozza felszínre. Az élet sebes hullámmozgása magasabb ívelésű hullámhegyeket és mélyebb régiókba süllyedő völgyeket produkál. De itt nagyobb az örízetlenül hagyott ingó vagyon is, ami a vagyon elleni bűnözés előfeltételül szolgál."⁴⁴

Irk kísérletet tett a foglalkozás szerinti megoszlás és a kriminalitás kapcsolatának feltárására is. Megállapította, hogy a foglalkozás a többi faktorhoz (település, életkor, műveltség, vagyoni helyzet) képest kisebb jelentőségű. A bűnözők között ugyanis az átlagosnál lényegesen több a munkanélküli és a munkakerülő.⁴⁵

Oksági elméletének összeállításánál Irk megállapította, hogy az ún. akut kriminalitásnál a bűnelkövető életében a bűncselekmény csak epizód, nem az életmód jellemzője, és mindenekelőtt külső, környezeti hatásokra vezethető

⁴¹ Irk A.: Kriminológia... 216. p.

⁴² I.m. 220-231. p.

⁴³ I.m. 246. p.

⁴⁴ I.m. 262. p.

⁴⁵ I.m. 297. p.

vissza. A krónikus kriminalitás szerinte az, amely elsősorban a belső tényezőknek tulajdonítható. Mivel azonban az akut kriminalitás az elterjedtebb, a társadalmi tényezők lényeges fölényben vannak a biológiai, öröklött tulajdonságokkal szemben.⁴⁶ A környezeti hatások túlsúlya "minden krimináletiológiai kutatás felemelő tudattal eltöltő eredménye" — állapította meg. Míg ugyanis "a kriminalitás, biológiai tényezőivel szemben az emberi erő kifejtés csak kis lakitudé-ök között mozoghat, addig a társadalmi tényezőkkel szemben kifejtendő küzdelemben a tudatos kriminálpolitika és az ezen túlterjedő szociálpolitika szabad pályán veheti fel egymással a nemes versenyt."⁴⁷

A társadalmi problémák iránt kevésbé fogékony szakemberek a szegénységből eredő bűnözési problémákat pusztán büntetőpolitikai eszközökkel kívánták megoldani, példaként használva a fejlett nyugat-európai országok jogpolitikai törekvéseit. Ez az irányzat azonban már egy másik vonulata a magyar bűnügyi tudományok fejlődésének. Az ide sorolható szakemberek nem kutatták a szegénység okait, nem keresték társadalmi összefüggéseit, inkább a tüneti kezelés intézményesítésén fáradoztak. Miután a hatalom számára mindig a szankcionálás a legkézenfekvőbbnek és legolcsóbbnak tűnő megoldás, az ilyen büntetőjogi intézkedések megtétele előtt általában nem voltak komolyabb politikai akadályok.

Nagyiványi Fekete Gyula például már egy 1891-ben közzétett munkájában javasolta a csavargók és koldusok dologházi elhelyezését. Távolról sem tanúsított olyan gondosságot a csavargás és koldulás társadalmi jelenségének feltárásában, mint a korábban idézett *Balla* Károly 1841-ben. Megállapította, hogy ki tekinthető csavargónak és koldusnak, majd javasolta dologházban történő megbüntetésüket. "Csavargó az a lény — írta —, kinek nincs biztos lakhelye, nincs megélhetési alapja, ki nem gyakorol semminemű iparágat, mert erkölcsi szervezetének alaphünye a tétlenség. ... Rá nézve jutalom a börtönbüntetés, mert elviszi őt meleg szobába, a nélkülözés hónapjaiban meleg ételt biztosít neki; ő itt jól érzi magát, mert folytonos és nehéz munkára kötelezve nem lévén egy ideig, üldözés nélkül folytathatja könnyű életmódját. Nem a szabadságvesztés az ő büntetése — csakis a produktív munkát tekinti annak."⁴⁸ *Nagyiványi Fekete* a koldust is ugyanolyan veszélyesnek tartotta, mint a csavargót: "A munkaképes koldus jogellenesen csikarja ki a társadalom vagyonos osztályai jövedelmének egy részét."⁴⁹ A koldus szerinte csak abban különbözik a csavargótól, hogy az utóbbinak gyakrabban van családja, ahova visszatérhet, és

---

⁴⁶ *Irk* például így foglalja össze a szülők hátrányos táplálkozása és a kriminalitás közötti kapcsolatot: "A modern pszichiátria kutatásaiból tudjuk, hogy a degeneráció legelső faktora a hiányos táplálkozás. A büntettes ideológiájában pedig láttuk, hogy a degeneráció és a kriminalitás ikertestvérek, hogy Drill orosz kriminológus szavaival éljünk, a degeneráció progresszív kriminalitásra vezet." (*Krimináletiológia*. 236. p.)

⁴⁷ I.m. 301. p.

⁴⁸ *Nagyiványi Fekete* Gy.: A dologház és lakói. Magyar Jogászegyleti Értekezések. Budapest, 1891. 6-7. p.

⁴⁹ I.m. 7. p.

néha még vagyont is hagy hátra. Ezzel a figyelemreméltóan jellemzett elkövetői körrel szemben — amelynek létszámát felületesen 5 ezerre tette — dologházak felállítását látta szükségesnek, ahol a megtorlás helyett a nevelést, a munkára nevelést kellett volna előtérbe helyezni. Bár erről is sajátosan alakult a véleménye: "A dologházakba nem azért zárjuk be a csavargókat és társaikat, hogy a társadalomra nézve egy időre kártékonyt tenni szűnjenek meg, de ezért, hogy jellemükön változtassunk, belőlük használható munkásokat idomítsunk; a dologháznak a szó szoros értelmében javító intézetnek kell lennie."⁵⁰ Kár, hogy nem fejtette ki a szerző, hogy mi lesz azokkal, akiknél az "idomítás" sikerrel járt. Mit kezdetett volna ugyanis a századforduló munkanélküliekkel túlszűfolt közösségében az a megjavult csavargó, aki már komolyan dolgozni akar? Elmehetett Amerikába, mint társai, akik még nem lettek csavargók, börtönviseltek, csak egyszerűen nem találtak megélhetést hazájukban.

Ha pusztán jogdogmatikai szempontból vizsgáljuk a javaslatot, az adott korban elveiben kétségtelenül haladónak tekinthető, hiszen a cselekménnyel arányos megtorló jellegű büntetés helyett a nevelést hangsúlyozta. Mégpedig akkor, amikor a büntető felelősségrevonás egész rendszere még konzervatív, de garanciákkal körülbástyázott megtorlás elvén alapult, és a fiatalok elkövetők nevelésének gondolata is éppen csak ébredezett. Az 1879-es Kbt., amely eddig a csavargást és a koldulást rendelte büntetni, nem tette lehetővé sem a nevelést, sem az elítéltek munkáltatását, és kifejezetten tiltotta a kényszermunkát. A büntetés viszont nem haladhatta túl a két hónapi elzárást és háromszáz forintnyi pénzbüntetést. Az elzárásra fogházban kerülhetett sor, ahol az elítéltek önmagukat élelmezheték, de munkára nem voltak kényszeríthetők.⁵¹

A Kbt. nem differenciálta a csavargók, koldusok és a munkanélküliek széles rétegét. Az ebből eredő visszaszűkítésre *Pekári* Ferenc főkapitányhelyettes hívta fel a figyelmet: "A csavargás miatt elítélt férfiak 37%-át, a nők 31%-át önfenntartásukra képtelenek azok az egyének alkotják, akik kórházaink, valamint megfelelő foglalkoztató és egyéb intézményeink elégtelensége, illetve hiánya miatt végnomorukban, többnyire saját kérelmükre tető alá rendőri fogházba helyezendők és a legszükségesebb táplálékkal ellátandók."⁵² A szociálisan elesettek mellett azonban fogházakban töltötték csavargás miatt kiszabott büntetésüket azok is, akiknél más bűncselekmény nem volt megállapítható, viszont önhibájukból munkaviszonnyal és lakóhellyel nem rendelkeztek, megélhetésükről számot adni nem tudtak. Ide tartoztak továbbá az olyan kétes foglalkozásúak, mint a szerencsejátékosok, zugírások, zálogjegyzedelgők, prostituáltak kitartottjai, álhírlapírók. Végül csavargónak minősültek a sokszorosan büntetett előéletű "javíthatatlan gonosztevők", akik bűncselekményből tartották fenn magukat, de éppen nem folyt ellenük büntető

---

⁵⁰ I.m. 17. p.

⁵¹ Lásd az 1879. évi XL. törvénycikk (Kbt.) 16-23.§-át és a 62-69.§-át.

⁵² *Pekári F.*: A csavargásról. Büntetőjogi Dolgozatok Wlassics Gyula születése hatvanadik évfordulójának ünnepére. Budapest, 1912. 250. p.

eljárás.⁵³ Pekári mindenekelőtt az első kategóriába tartozó elesett, beteg és támogatásra szoruló munkaképteleneket kívánta kivonni a büntetőjogi felelősség alól, számukra szociálpolitikai segítséget tartott szükségesnek. A középső két kategória számára látta célravezetőnek a kényszermunka következetes alkalmazására a dologház felállítását.

Finkey a csavargást és a koldulást a bűnözés melegágyának tekintette. Ebből kiindulva dolgozta ki már 1905-ben a hatékony megelőzés komplex társadalmi programját. Pekárhoz hasonló módon jelezte a hatályos jogszabályok elégtelenségét és differenciált intézményrendszer kialakítását indítványozta. Mindenekelőtt menedékházak felállítását javasolta azokkal szemben, akiket "akaratukon kívül fekvő balsors kényszerített a koldulás, a vándorlás útjára."⁵⁴ "Egy modern államnak — írta —, mely a szociális hajlamokkal szemben nem akarja strucc módjára fejét a homokba dugni, a koldulás, az alamizsnagyűjtés végleges megszüntetését kell célul kitűznie, ez pedig csak megfelelő számú menedékház (koldustelepek, szegény-kórházak, iszákosokat gyógyító intézetek és gyógytartóztató intézetek) felállításával érheti el. E menedékházak, éppen úgy mint a kórházak, tisztán jótékonyági, emberbaráti intézetek, ahol a beutaltak — miután munkára képtelenek — rendszeres munkakényszer alatt nem állnak, csupán a házirend, s esetleg az intézet körüli munkára kötelezvé, hanem tisztességes élelmet, tiszta hajlékot, s amennyiben szükséges, orvosi segílyt kapnak."⁵⁵ Elképzelése szerint a menedékházakba közigazgatási határozattal határozatlan időre történne a beutalás.

A munkát kereső, munkaképes személyek számára munkaközvetítő intézetek létrehozását javasolta. Finkey elképzelése szerint a munkaközvetítő intézetek lényegileg önkéntes dologházak lettek volna, amelyekbe nem a bíróság vagy a közigazgatási hatóság határozata alapján kerültek volna az érintettek, hanem önkéntes jelentkezés után az intézet igazgatója döntött volna ügyükben. Az elhelyezés tartama alatt — amely maximum egy hónap lehetett — foglalkoztatni kellett volna őket, és mindent elkövetni, hogy rendszeres jövedelmet biztosító állandó munkát találjanak számukra.⁵⁶

A 18 évesnél fiatalabb gyermekek, serdülőkorú csavargók és koldusok számára ún. munkásiskolák létrehozását javasolta. Főleg a támasz nélkül maradt árvákat, a bűnözők, a koldusok, a csavargók gyermekeit sorolta ide. A beutalást ezekben az esetekben a gyámhatóság végezte volna, és az intézeti nevelés 2-3 évig, vagy addig tartott volna, amíg saját eltartásáról a fiatal gondoskodni nem tud.

Finkey a csavargók és koldusok fennmaradó rétegei számára látta indokoltnak a dologházak felállítását. "A dologház — mondotta —, egyrészt gyűjtőhelye a közveszélyes elemeknek, s így a visszaesés meggátlására szolgáló

---

⁵³ I.m. 251-252. p.

⁵⁴ Finkey F.: A csavargás és koldulás szabályozása kriminálpolitikai szempontból. Budapest, 1905. 12. p.

⁵⁵ I.m. 14. p.

⁵⁶ I.m. 15. p.

biztosítási intézet, másrészt a legszigorúbb munkaiskola, a dologkerülő, munkabíró egyéneknek kényszeriskolája." Ide határozatlan tartamban, bírói ítélet alapján kerültek volna az elítéltek. Az állampolgári jogok garanciális védelme érdekében Finkey csak a büntető bíróságot ruházta volna fel a személyiségi jogok ilyen súlyos korlátozásának jogkörével.⁵⁷

Finkey – anélkül, hogy a csavargás és a koldulás kialakulását, mélyebb összefüggéseit elemezte volna – meghatározta azokat a csoportokat, amelyek számára differenciált bánásmód alkalmazása lett volna indokolt. Az intézményekre vonatkozó elképzeléseit a korabeli legkorszerűbb polgári modellek alapján körvonalazta. Az általa felállított rendszerben csupán az egyik – és talán végső – eszközként jelent meg a büntetőjogi szankcióként alkalmazható dologház. Nem véletlen, hogy a gazdasági bajokkal küszködő Magyarországon csak ez jött létre a gyakorlatban. Finkeynek és Pekárinak ugyanakkor része volt abban, hogy a dologház még a legszigorúbb gazdasági válságok idejében sem vált a magyar büntető igazságszolgáltatás alapintézményévé. A csavargók, a koldusok, a szegények differenciált ábrázolása felébresztette a felelős szakemberek lelkiismeretét; ennek köszönhető, hogy elmaradt a szegénység széleskörű pönalizálása.

Az előbbieken ismertetett "ideológiai" előkészítés után 1913-ban került sor a közveszélyes munkakerülésről szóló törvény megalkotására. Az 1913. évi XXI. tc. indoklása a korábbi büntető jogszabályok fogyatékoságain és a polgári országok példáján okulva szociológiaiailag is jellemezte a közveszélyes munkakerülők üldözendő csoportját.⁵⁸

A törvény nagy precizitással foglalta tényállásokba a közveszélyes munkakerülés alap- és minősített eseteit. A közveszélyes munkakerülés kihágását a törvény szerint a keresetre utalt munkaképes egyén valósítja meg, aki munkakerülésből csavarog vagy egyébként munkakerülő életmódot folytat. A minősített esetek a következők:

- a tettes visszaesőként követi el a büntetett;
- a tettes magát vagy családját munkakerülő életmódjával erkölcsi romlásnak teszi ki;
- olyan tények merültek fel, amelyekből meg lehet állapítani, hogy a tettes rendszerint bűncselekmények elkövetéséből tartja fenn magát;
- a tettes nyilvános vagy közönségnek nyitva álló helyen tiltott szerencsejátékból tartja fenn magát, vagy mások szenvedélyét, könnyelműségét, tapasztalatlanságát vagy értelmi gyöngeségét üzletszerűen kihasználja;
- a tettes kéjnővel vagy tiltott kéjlegsből élő nővel tartatja ki magát.

A felsorolt minősített esetekben a bíróság a tettet a törvényben meghatározott fogház- vagy pénzbüntetés helyett dologházba utalhatta, "ha munkára nevelése és rendes életmódhoz szoktatása végett szükségesnek tartja." (7.§)

---

⁵⁷ I.m. 16. p.

⁵⁸ 1913. évi törvénycikkek. Budapest, 1914. 335. p.

A törvény 7.§-a határozza meg azokat a legsúlyosabban minősített eseteket, amelyek előfordulása esetén a fegyház, börtön vagy legalább háromhavi fogház letöltése után kerülhetett sor dologházi elhelyezésre. Erre az élet, testi épség, szemérem vagy vagyon ellen elkövetett büntett vagy vétség megvalósítása esetén kerülhetett sor, ha a bíróság megállapította, hogy az adott cselekmény a tettes munkakerülő életmódjával volt összefüggésben. "Az ilyen elítéltet a szabadságvesztés büntetés végrehajtása után kell a dologházba szállítani. A bíróság azonban ítéletében elrendelheti, hogy a fogházra ítélte ezt a büntetését is a dologházban állja ki. ... A dologházba utalás határozatlan időre szól, de tartama egy évnél rövidebb és öt évnél hosszabb nem lehet. Ebbe az időbe a dologházba végrehajtott fogházbüntetés tartamát nem lehet beszámítani." (10.§)

A magyar törvényi megoldás tehát a közveszélyes munkakerülés tradicionális büntetése (fogház vagy pénzbüntetés) mellett, alternatív megoldásként tette lehetővé a dologházi elhelyezést. Ez – megfelelő végrehajtási feltételek megteremtése esetén és kizárólag a büntető jogdogmatika zárt, belső logikai rendjében értékelve – haladó jogintézménynek lett volna tekinthető, hiszen elvileg a munkára nevelést szolgálta volna. E cél érdekében határozták meg az elhelyezés időbeli határait, tekintve, hogy az átnevelés időigényes folyamat. Az átnevelés ösztönző eszköze a feltételes szabadlábra helyezés lett volna.

A törvényhozó szándéka azonban nem deríthető fel pusztán a jogszabály szövegének tanulmányozása alapján. Meg kell vizsgálni azt is, hogy milyen eszközöket bocsátott rendelkezésre a deklarált célkitűzések megvalósításához. Mint látni fogjuk, nem történt meg a neveléshez szükséges feltételek biztosítása. A létrehozott intézmények csak arra voltak alkalmasak, hogy lejárassák a nevelés eszméjét, és ismét előtérbe kerüljön a megtorlás elve, most már azonban a potenciális személyi társadalomra veszélyességre alapozva.

A törvény 11.§-a szerint "dologházul az igazságügyminiszter addig, amíg e célra megfelelő külön intézetek nem állítanak, valamely országos büntető intézetet, bírósági fogházat stb." jelöli ki. A törvény 1916-ban lépett hatályba. Ebben az évben a jászberényi járásbírósági fogházban rendezték be a férfi, a kalocsai törvényszéki fogház egy elkülönített részében a női dologházat. Az ideiglenes jelleggel felállított dologházak később véglegessé váltak, az első világháború után újabb dologházak már nem létesültek. Ennek megfelelően a törvényben foglalt haladóbb jellegű büntetésvégrehajtási koncepció megvalósítása végérvényesen megfeneklett.⁵⁹ Régi intézményekben, régi személyzettel alapvetően új koncepciót aligha lehetett megvalósítani. A dologházak belső rendjében a munkakényszer és nem a munkára nevelés dominált. Az elítéltek napi 10 órát dolgoztak, mezőgazdasági vagy egyszerű kézműipari tevékenységben szereztek jártasságot. Ezek a munkatevékenységek nem voltak alkalmasak arra, hogy megkönnyítsék a szabadulás utáni

---

⁵⁹ Részletesebb elemzést tartalmaz Horváth T.: Büntetésvégrehajtási jog. I. köt. Budapest, 1975. 332-335. p.

munkavállalást, ez pedig előfeltétele lett volna a feltételes szabadlábra helyezésnek. A nevelésnek legfeljebb nyomait lelhetjük fel a vallás- és iskolai oktatásban.

Az eredeti koncepció és megvalósítási módja közötti hatalmas űr és az ország szegényeivel kapcsolatos lelkiismereti válság azt eredményezte, hogy az ítélkezési gyakorlat szinte látványosan mellőzte a dologházi elhelyezés elrendelését. (1921-1933 között évente átlagosan 17 esetben éltek a dologházbautalás lehetőségével.) A tetтарыыos felelősség talaján álló gyakorlati szakemberek számára a dologházi elhelyezés túlságosan szigorú büntetésnek tűnt. De könnyen elképzelhető az is, hogy a magyar bírói kar elvileg nem értett egyet a szegénység, elesettség törvényben rögzített formáinak pőnalizálásával, nem kívánta használni a büntető szankciókat akkor és ott, ahol és amikor szociálpolitikai intézkedésekre lett volna szükség.

A törvényt mindenekelőtt nem jogdogmatikai, hanem szélesebb társadalompolitikai összefüggések szempontjából bírálták. A dologházak létrehozásában sokan a szegénység általános pőnalizálását látták. Hiányolták, hogy a törvény nem kötelezi a hatóságokat annak bizonyítására, hogy a "vádltott" a létfenntartásához milyen eszközöket vett igénybe, és vajon nem a kényszer, a kétségbeesés vitte-e a munkakerülésre, csavargásra, koldulásra. Nem volt megoldott továbbá azok védelme sem, akik foglalkozásuk jellegénél fogva az évnék csak meghatározott részében voltak képesek kereső foglalkozást folytatni. Nem számolt a jogszabály azzal a lehetőséggel sem, hogy a munkaerő túlkínálat miatt sok munkáltató olyan méltánytalan munkafeltételeket teremtett, amelyek miatt a "vádltott" munkaviszonyának megszüntetésére kényszerült. Mindezek a századforduló után széles tömegeket érintettek.

A vesztos háború, s a Károlyi kormány, majd a Tanácsköztársaság bukása után, a magyar történelem gazdasági politikai válságokkal terhes évtizedei következtek. A korábban megindult modernizáció nem eredményezett kiegyensúlyozott fejlődést az ország lakossága számára. Tovább növekedett ugyan a városi lakosság aránya, a korábbi 20%-ról 38%-ra, de ez az ipari munkahelyek számának lényeges emelkedése nélkül valósult meg. A magyar ipari munkásságnak csak a fele, az összes keresők 10%-a dolgozott a gyáriparban. Az újonnan alapított iparvállalatok – főleg a könnyűipar területén – tömegesen foglalkoztattak tanulatlan vagy betanított munkaerőt. Ezek aránya a korábbi egyhatodról több mint egynegyedre emelkedett. Ezzel párhuzamosan nőtt a női munkaerő; a harmincas évek végén már minden harmadik munkás nő volt a gyáriparban. A válság tetőzésekor, a harmincas évek elején midne harmadik munkás állástalan volt, de az egész korszakban soha nem esett 10% alá a munkanélküliek aránya.⁶⁰ A két világháború közötti szegénység arányát *Ferge Zsuzsa* a lakosság 55-75%-ára becsüli. "Hangsúlyozni kell azonban – írta –, hogy legalább a harmincas évek közepéig, de jórészt később is, a "szociális szegények" jelentős része szegényebb volt, mint az I. világháború előtt, s hogy a

---

⁶⁰ Berend T.I.: Válságos évtizedek. Budapest, 1982. 277-287. p.

pauperizmus (szintén legalább a válság éveiben) félmillió feletti, olykor az 1 milliót közelítő tömegű lehetett.⁶¹

Ferge elemzése szerint a hatalom ügyesen manőverezett. A munkásság, a szegényparasztság és a pauperizmus kérdéseit külön-külön kezelte, s ennek következtében a strukturális szegénység három legnagyobb csoportját elszigetelte egymástól. "Minden intézmény – írta Ferge – annak elhítetése-elfogadtatása érdekében működött, mintha valóban más intézmények szolgálnák egyik vagy másik elnyomott osztály vagy osztályfrakció ügyét: mintha a társadalombiztosítás a "munkások" ügye lenne és szinte csak az övék, a földkerés, a zöldkereszt és az ún. "produktív szociálpolitika" a "falú" vagy a "parasztság" ügye lenne – és szinte csak az övék, s mintha a szegényügy, a "magyar norma", a szegénykataszter, a szükség- és inségmunkák "racionális szabályozása" a "szegények" előbbiektől független intézményei lennének. ... A hatalom végeredményben ahhoz is elég erős és taktikus volt – folytatta –, hogy ennek a "társadalompolitikának" a logikáját rákényszerítse mind az elnyomott osztályokra, mind pedig a baloldal egészére."⁶²

A radikálisan gondolkodó magyar értelmiség nem bízhatott a hatalomtól származó átfogó társadalmi reformokban. A szegény-kutatás ezért ritkán tartalmazott átfogó politikai követeléseket, helyette egy-egy társadalmi réteg szociális biztonságának növelésére, létbizonytalanságának csökkentésére törekedett. Valójában már a szegénység valóság-hű leírása is bizonyos politikai bátorságot tételezett fel a két világháború közötti Magyarországon.

A szegényügyi politikát tehát nem a haladó értelmiség befolyásolta, a hatalom tartotta azt kézben az említett megosztó politika jegyében. Jellemző módon mindvégig alapkérdés maradt az, hogy állami feladatnak tekinthető-e a szegénység enyhítése, vagy az egyházi, a társadalmi, illetve a magánjótékony-ság hatáskörébe tartozik. Miután a dilemma végig nem dőlt el, az alapvető gazdasági, társadalmi ellentmondások következtében kialakult tömeges szegénység intézményes enyhítése is elmaradt.⁶³

A szegénység és a bűnözés összekapcsolódása a tudományos kutatásban még a szegény-kutatáshoz képest is csak kivételesen fordult elő. A hatalom képviselői számára maguk a kriminológiai kutatások is kényelmetlenekké váltak, eredményei rákerültek a nemkívánatos ismeretek listájára. A kriminológia első virágkora ezzel véget is ért, hiszen a büntetőpolitika tudatosan negligálta korábbi kutatásainak következtetéseit, újakra pedig nemigen tartott igényt. A korszak elején viszont még felhasználta egyes, a kriminológiától származtatható ismereteket. Ezek alapján hozták létre 1928-ban a megrögzött büntetettekkel szemben a szigorított dologház intézményét.

---

⁶¹ Ferge Zs.: i.m. 23-24. p.

⁶² Ferge Zs.: i.m. 64-65. p.

⁶³ Lásd a kérdés bővebb kifejtését Ferge Zs.: i.m. 82-94. p.

KATALIN GÖNCZÖL

"GUILTY POORS" IN HUNGARY AT THE TURN OF THE CENTURY

(Summary)

Most ordinary criminals committing very traditional violent and property crimes are deeply rooted in the periphery of the society, belonging to the "surplus" population. The author is trying to present the criminal and social policy in rivalization in the turn of the Century in Hungary. She is pointing out that the problems of poverty was mostly treated by the criminal policy and less by social service or help. It was so in spite of the opposite tendency of the social sciences, particularly of criminology.